Procés d'empatia amb Ausiàs March i Enric Navarro Borràs

Lluís Alpera
(Universitat d'Alacant)

I. Justificació

L'any 1959, acabava de tornar a la ciutat de València procedent de Madrid on havia fet –encara que no havia acabat del tot– els estudis de Filologia Romànica. Aquell any, crucial per a la nostra generació, s'escaia el quart centenari de la mort d'Ausiàs March, el gran poeta valencià. Arran d'aquesta significativa efemèride, tan interessant per encoratjar el redreçament literari sota el règim franquista, la "intel·ligentsia" valencianista –que, amb el temps, "amics" i enemics titlarien de manera bel·ligerant de "catalanista"– va muntar una sèrie d'actes a la Universitat de València on s'hi aplegaren tant els seus representants catalanistes d'aleshores –els catedràtics Tarradell, Dolç i Reglà– com pràcticament la plèiade d'escriptors valencians des dels més vells als més joves.

Tot i que personalment no vaig viure de prop tots els actes acadèmics i socials, sí que em va sobtar l'entusiasme commemoratiu pel que tenia de reconeixement indubtable a una figura literària que havia transcendit, sobretot per les traduccions, comentaris i imitacions dels poetes castellans dels segles XVI i XVII, les fronteres d'una literatura "local". Particularment, i potser pel fet d'haver estudiat a la meseta castellana, se m'oferia per fi un repte inel·ludible d'iniciar un viatge per la literatura catalana a partir dels versos ausiasmarquians.

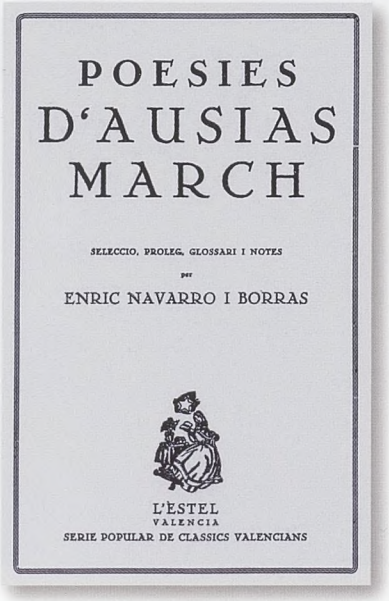

Detall de la façana de l'església (-castell) de Xàbia.

L'enorme dificultat de l'època per no disposar d'edicions de la poesia d'Ausiàs March a l'abast així com de guies didàctiques o glossaris que en facilitaren la seua comprensió crec que retardava el procés d'expansió en el coneixement de l'obra del poeta de Gandia. Recordem que l'edició de Pere Bohigas es trobava en curs, per no parlar de la crítica d'Amadeu Pagès de difícil accés. Hauria de ser precisament aquell mateix any de 1959 quan, amb motiu de l'esmentada commemoració, hom va tenir l'encert de dur a terme la publicació de dues edicions i amb la possibilitat de ser "més entenedores" del que havia estat fins aleshores la lectura dels versos de March. Em referesc a les *Pàgines escollides d'Ausiàs March* de l'esmentat Pere Bohigas, la màxima autoritat d'aleshores, amb bastants notes crítiques i culturals que ajudaven substancialment a millorar la comprensió per a un lector no iniciat en els clàssics, i l'*Antologia poètica* d'A. March a càrrec de Joan Fuster que, a més del text original, donava una versió al català modern facilitant considerablement no sols els problemes lèxics sinó fins i tot l'estructura morfosintàctica. Aquesta edició disposava d'una aguda introducció crítica acostant-nos d'una manera sorprenent i imaginativa a la figura i al món vivencial de l'Ausiàs. Doncs bé, jo vaig iniciar l'aventura de llegir-lo sense tenir a mà aquestes dues publicacions tan útils i recomanables.

Establert el compromís intern d'iniciar-me en els versos ausiasmarquians vaig ajornar l'aventura fins a l'estiu del 59 en què havia d'anar a un campament de La Granja de San Ildefonso, als peus de la serra del Guadarrama a fer el servei militar. Sota una forta càrrega "mística" dels millors temps del franquisme ideològic, vaig tenir la fortuna de llegir i rellegir els poemes d'Ausiàs March, gràcies a una edició a cura d'Enric Navarro i Borràs, escriptor de la generació valenciana dels anys trenta, que el meu pare m'havia regalat.

No caldrà dir que, tot i les dificultats de comprensió amb què tropessava al principi, el meu coratge en el projecte era d'endinsar-me fins on pugués, llegint els poemes bé en silenci o en veu alta mirant que la fonologia pogués fer el miracle de millorar la meua comprensió del text. Per fortuna, l'any següent, en tornar de nou al campament, ja disposava de les magnífiques antologies de Bohigas i de Fuster, cosa que em va permetre per fi de gaudir a fons del pensament i de l'encant poètic d'Ausiàs March.

Detall de la taula central del "Retaule dels Tres Reis", del Mestre de Perea (Museu de Belles Arts de València).

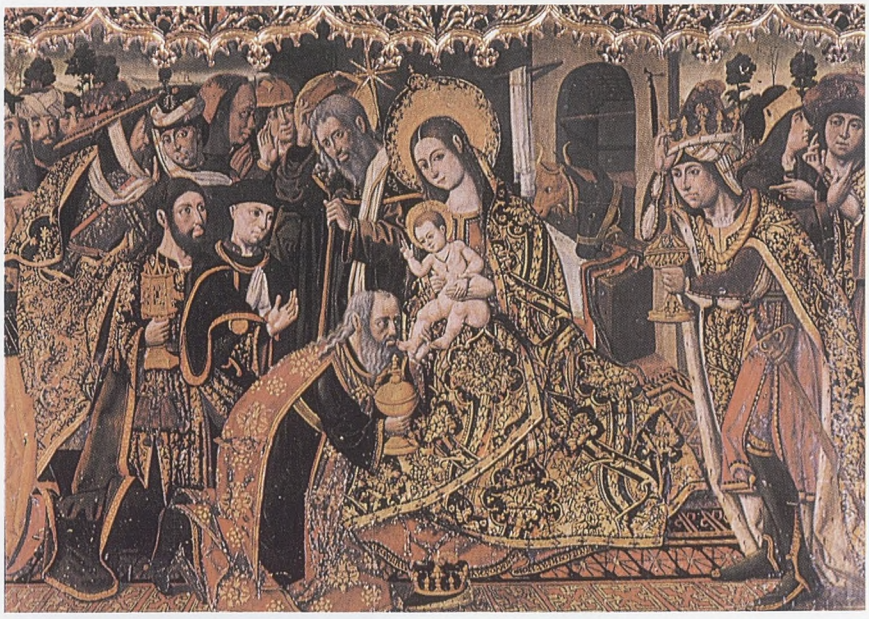

II. Un excel·lent antòleg: Enric Navarro i Borràs

II.1.

Enric Navarro i Borràs (València 1891-1943) fou un membre destacat dels poetes avantguardistes de la generació valenciana de 1930, tot i que era el que defensava amb menys fervor el concepte de l'avantguardisme aplicat a la seua poesia. La temàtica de la seua poesia se centra en la creixença ciutadana de València, la brillantor dels carrers frívols, l'embriaguesa de la velocitat, etc. L'obra poètica la va reunir en un volum titulat *El vol d'arc* (1935). Fou, així mateix, un poeta premiat als Jocs Florals de València en tres ocasions (1917, 1922 i 1925). Va ser director de *Taula de les lletres valencianes* en la seua primera etapa i durant la guerra civil va dirigir així mateix la col·lecció "Espiga" i formà part, posteriorment, al costat de Ricard Blasco, de la delegació valenciana al II Congrés d'Intel·lectuals en Defensa de la Cultura (1937).

Taulell del segle XV.

Enric Navarro i Borràs és l'autor, així mateix, d'una magnífica antologia ausiasmarquiana, *Poesies d'Ausiàs March* (ed. L'Estel, València 1935) avui pràcticament desconeguda –o menystinguda– entre els filòlegs i els crítics del poeta de Gandia. En primer lloc direm que l'esmentat llibre formava part de tot un PLANNING editorial que va incloure llibres i noms tan interessants com *La llengua dels valencians* de M. Sanchis Guarner, *El país valencià* de F. Mateu i Llopis o l'antologia generacional *La poesia valenciana de 1930*. No caldrà recordar, ara i ací, el paper tan important que va jugar l'editorial L'Estel en aquesta primera etapa en l'extensió de noves fórmules expressives en la literatura catalana al País Valencià als anys trenta i en la normalització ortogràfica de la llengua, amb la utilització i difusió de les normes fabristes acceptades unànimement a Castelló l'any 1932.

II.2.

Doncs bé, *Poesies d'Ausias March*, l'antologia a cura d'E. Navarro i Borràs és una edició que segueix fidelment la base crítica de la famosa d'Amadeu Pagès (1912) i, a més, també en el criteri d'aquest de donar les 128 poesies ausiasmarquianes com un tot i no com va fer Baltasar de Romaní (1539) de dividir-les en quatre parts : *Cants d'amor, morals, de mort i Espiriritual*. Enric Borràs assegurava que la seua antologia era l'edició número 22 del poeta de Gandia i la primera publicada al País Valencià posterior a la de 1560. Supose que totes dues afirmacions són fàcilment comprobables. Per la nostra banda, n'afegiríem una altra: segurament és la primera antologia contemporània feta amb un criteri rigorós i fiable, alhora que divulgadora i era el primer volum amb què inaugurava l'editorial L'Estel una "Sèrie popular de clàssics valencians".

Com hem assenyalat, els criteris de la col·lecció passaven per divulgar els clàssics valencians. Ara bé, Navarro Borràs tenia mol clar que es tractava d'una ben orientada divulgació: amb els ajuts que hi calgués però per damunt de tot la fidelitat al text ausiasmarquià. Text que havia actualitzat molt bé el Sr. Pagès i al qual, com ja hem dit, E. Navarro Borràs segueix fidelment.

D'altra banda, Navarro Borràs opta per l'objectiu divulgador posant notes a peu de pàgina en lloc d'un glossari final. Així impedia la possible peresa del lector de cercar més enllà de la pàgina on podia trobar les dificultats.. En suma, el nostre antòleg mirava d'ajudar decididament el "tipus mitjà de lector valencià", sense amagar o trair l'original.

L'ideal d'amor cortés barat per un benestar quasi epicuri: miniatura d'un ms. del segle XV (Archivo Nacional de Torre do Pombo, Lisboa).

Quant a la justificació que fa el mateix Navarro Borràs del seu criteri d'antòleg el podem sintetitzar així:

a) Difusió de la personalitat d'Ausiàs March

b) Facilitar una tria "entenedora per al no versat en estudis filosòfics"

c) Que l'ortografia ajude la lectura "sense detriment de l'original"

d) Explicar amb notes a peu de pàgina paraules que "a d'algú poc avesat als clàssics li foren de difícil comprensió". Notes que complementa a la fi del text ausiasmarquià amb unes poques més explicant antropònims i alguna que altra figura literària.

Per la nostra part, destaquem que E. Navarro Borràs és el primer valencià a fer una antologia ausiasmarquiana al segle XX, vint-i-quatre anys abans que la de Joan Fuster. És, així mateix, una de les primeres antologies contemporànies de tot el domini lingüístic, si no la primera, combinant el rigor i la fidelitat al text amb un objectiu didàctic d'alta divulgació. Amb tot, cal manifestar que precisament per aquest interés divulgador de vegades perd l'esmentada fidelitat a l'edició de Pagès. A tall d'exemple:

a) el canvis sistemàtic de la conjunció copulativa E per I.

b) pèrdua de la dental final en algun gerundi: CONGOXAN per CONGOIXANT

c) en alguna ocasió altera el vers per a una millor comprensió:

"aquell passat en mi és lo millor" per
"ço, que no és res, a mi és lo millor" (poema 1)

Quant a les explicacions a peu de pàgina donades per Navarro Borràs són bàsicament referents a lèxic antic que en general l'antòleg ressol amb eficàcia. De vegades, algun que altre vocable del català actual com el mot bresca, Navarro dóna una explicació adient per si el lector té cap dificultat.

II.3.

Potser l'aspecte més interessant d'aquesta pràcticament –i ben injusta– oblidada antologia rau en el fet d'haver aconseguit una magnífica tria de poemes ausiasmarquians, la meitat dels quals passaran a ésser triats –coincidència o "plagi"– per posteriors antòlegs, alguns altament especialitzats en el tema. En efecte, d'un total de 33 poemes que E. Navarro Borràs en tria, hi haurà catorze que passaran a ser considerats posteriorment entre els més coneguts o "representatius" de la lírica d'Ausiàs March. Heus ací la relació dels esmentats poemes:

"Així com cell qui en lo somni es delita" (poema 1)
"Pren-me enaixí com al patró que en platja" (p. 2)
"Així com cell qui desija vianda" (p. 4)
"Quins tan segurs consells vas encercant" (p. 11)
"Colguen les gents ab alegria festes" (p. 13)
"Fantasiant, amor a mi descobre" (p. 18)
"Lleixant a part l'estil dels trobadors" (p. 23)
"Qui no és trist de mos dictats no cur" (p. 39)
"Veles e vents han mos desigs complir" (p. 46)
"No em pren així com al petit vailet" (p. 68)
"Oh, vós, mesquins qui sots terra jaeu" (p. 79)
"Lo viscaí que es troba en Alemanya" (p. 101)
"Puix que, sens tu, algú a tu no basta" (p. 105)
"Retinga'm Déu en mon trist pensament" (p.114)

Aquesta magnífica tria de catorze poemes feta per Navarro Borràs l'any 1935 va tenir la fortuna d'haver estat coincident amb la realitzada, d'una manera unànime o quasi, pels següents antòlegs posteriors:

P. Bohigas: *Pàgines escollides d'Ausiàs March* (ed. Barcino, 1959)

J. Fuster: *Antologia poètica (Ausiàs March)* (ed. Selecta, 1959)

A. Terry: *Ausias March: Selected poems* (ed. Edinburgh Bilingual Library, 1976)

P. Gimferrer: *Ausias March: obra Poètica* (ed. Alfaguara, 1978)

J. Pérez Montaner: *Ausiàs March: Antologia poètica* (ed. Aguaclara, 1993).

Coincidència o no, crec que hauríem de presuposar que almenys els dos primers antòlegs, Bohigas i Fuster, coneixien l'antologia de Navarro Borràs. Joan Fuster, perquè havia estudiat de prop l'obra dels poetes valencians i els coneixia ben bé i Bohigas, perquè es coneixia a fons tota la bibliografia ausiasmarquiana i, a més, era el Director de la Bilioteca de Catalunya on segurament disposaven de tot els fons de L'Estel de la primera i segona etapa. Que feren cas o no de l'antologia a l'hora de confeccionar la pròpia tria, ja és una altra història. Quant a la resta dels antologistes, és obvi que tingueren al davant l'exemple dels seus il·lustres predecessors: Bohigas i Fuster.

En tot cas, quant a la poca fortuna tant de l'antologia ausiasmarquiana de Navarro Borràs com a la resta de títols tan suggestius de l'esmentada etapa de l'editorial L'Estel com ara *La llengua dels valencians* de M. Sanchis Guarner, tot i tenir segurament un impacte entre els correligionaris valencianistes dels anys trenta, van esdevenir llibres d'una durada ben efímera per la conjuntura de la Guerra d'Espanya i pel llarg període obscurantista del franquisme. Particularment crec que, de la mateixa manera que el llibre del mestre Sanchis Guarner tindria més tard una justa revitalització, alguna cosa hauríem d'haver fet per recordar el mèrit innegable de la magnífica edició, sobretot per a l'època, de les *Poesies d'Ausiàs March* d'Enric Navarro Borràs.

Miniatura del *Llibre de Cor enamorat d'Amor*, de René d'Anjou, segle XVI.

"Colguen les gents ab alegria festes" (Ausiàs March). "Dansa de l'aldeà", de Pieter Brueghel el Vell. (Kunsthistorisches Museum, Viena)

III. El meu primer Ausiàs

Retornant al peu del Guadarrama l'estiu de 1959 em trobava, com ja he dit, de la mà de l'antologia de Navarro Borràs a punt d'encetar el meu viatge iniciàtic per la lírica ausiasmarquiana. Havia de lluitar, doncs, tot sol amb el vers i la rima de l'Ausiàs, talment com aquest darrer ho havia fet amb la tradició local trobadoresca. Si ja resultava enrarida la configuració lírica d'Ausiàs March, en gran part per la densa conceptualitat filosòfica i l'eixuta precisió de la seua forma expressiva, crec recordar vagament que la dificultat em devia semblar engrandida pels entrebancs lèxics, morfosintàctics i semàntics. Amb tot, algunes notes puntuals de l'antòleg Navarro Borràs em donaven un cert respir i m'encoratjava de seguir en l'empresa.

D'altra banda, la brillantor d'alguna metàfora que arribava a enlluernar-me compensava l'esforç –el terrible esforç– d'«endevinar» o d'«intuir» el seu abast líric. Però sobretot recorde que m'arribaven, directes i contundents, els versos «epigràfics» de què parlava Joan Fuster:

> "Oh, vós, mesquins qui sots terra jaeu
> del colp d'amor ab lo cos sangonent...
> *Veniu plorant, ab cabells escampats*" (poema 79)
>
> "Ab ulls plorants i cara de terror,
> cabells rompents ab grans udolaments" (p. 11)

Així mateix, unes altres imatges m'impactaven per la contundència en la intensitat i en l'expressió més planera i familiar:

> "Bullirà el mar com la cassola en forn" (p. 46)
> "Jo só de vostre escàs voler" (p. 46)
> "Jo són aquell qui en lo temps de tempesta" (p. 68)

D'altra banda, potser un dels atractius de la lírica de March amb què vaig entropessar fou la "duresa i la fosca tortura" com tan encertadament va catalogar Fuster els versos del nostre poeta. A més del concepte, ben dens i filosòfic per cert a l'inici de l'aventura, hi havia el lèxic i la dicció poètica. No sols calia desxifrar un vocabulari estrany i difícil, amb mots catalans medievals o provençals, sinó, a més, hi havia sobretot les imatges i les metàfores, altament conceptuals, gairebé hermètiques per a un lector que s'iniciava aleshores en la lírica catalana del segle XV, cosa que ben poc o gens havíem fet a la Universitat de Madrid:

"No com aquell qui enteniment replega
i dintre si delits de virtuts usa,
sa fi guardant, aquella qui acusa
als ignorants i als sabents mal no plega,
jaquint los mals qui béns als pecs aparen,
ja perdut tast de res no essent noble,
ans he seguit delits comuns de poble,
i davant mi altres no s'hi acaren" (poema 100)

Potser intuïem que sota aquest caparassó de densitat conceptual, i malgrat la manca de musicalitat o d'altres recursos lírics que endolceixen habitualment l'oïda del lector, emergia un home "modern" que, de sobte, sabia obrir tots els recursos de la caixa de Pandora per tal d'arribar a nosaltres a través del temps i la història. D'aquí que alguns versos dels que hem esmentat –"Bullirà la mar...", "Oh vós, mesquins...", etc.– esdevinguen uns versos irrefutablement colpidors, d'una terrible modernitat, ben contundents quant a la intensitat i a la "síntesi roent i resolutòria", talment com declarava el mestre Fuster.

Aquella força, doncs, expressiva que Ausiàs March hi mostra quan deixa de banda les seues habituals disquisicions filosòfiques entorn l'amor, la mort, la moral o la religiositat catòlica, era, per damunt de tot, el que realment m'arribava i em colpia de debò. Era allò que jo desitjava llegir i sentir per tal de reforçar l'aventura ausiasmarquiana. Amb el nostre poeta m'aventurava, doncs, dins la lírica catalana medieval, dins els nostres clàssics, confirmant així una de les millors troballes per a les meues senyes d'identitat com a valencià. Poc temps després, i de la mà del mestre Sanchis Guarner, arribarien altres mentors i altres lectures decisives enmig d'una generació universitària que emergia amb força i amb afany força reivindicatius...

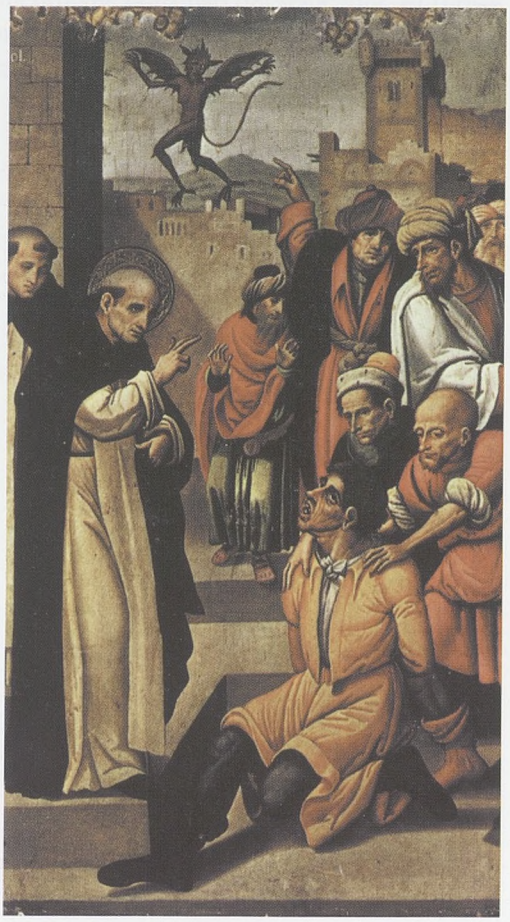

"Guariment de l'endimoniat", detall del "Retaule de Sant Vicent Ferrer" (Museu de Belles Arts, València).

"L'Adoració dels pastors", atribuït a Joan de Joans (Museu del Patriarca de València).